

ПОД ЗНАКА НА ЛИТЕРАТУРНАТА ПОЛЕМИЧНОСТ
(„КРИТИЧЕСКИ ПРИЦЕЛИ“ ОТ СИМЕОН
ХАДЖИКОСЕВ. С., „Народна младеж“, 1985)

Сред нашата обогатена и разнообразна литературнокритическа и литературоведческа продукция, наброяваща над 60 заглавия годишно, новата книга на един от най-активните ни литературни критици се откроява със своеобразието си: замисъл, който е израз на напрегнато внимание към възлови проблеми на съвременната литература. И не само с него — критически сборници от подобен тип, събрали „отрицателните“ рецензии и критическите статии на даден автор, рядко се появяват. Те все още се смятат за донякъде необичайни, тихомълком са недолюбвани. В този аспект близко сродна по насоченост и осъществяване беше книгата на Михаил Василев „Критически стрели“, издадена от същото издателство през 1978 г. „Критически прицели“ от Симеон Хаджикосев е ново доказателство за пораставащия дух на полемичност и критицизъм в нашия литературен живот, за широките възможности все по-пълно и категорично да се отстоява комунистическата правда в литературата. „Днес повече от всякога имаме нужда от честна и нелицеприятна литературна критика, която да не „замазва“ и подправя реалната картина на нашата съвременна литература, да навлиза в същността на процесите и явленията, без да се бои от реакцията на честолюбиви автори, които се чувствуват засегнати от една или друга конкретна оценка“ (с. 5), основателно пише Хаджикосев в кратките предисловни редове, наблягайки на очевидния факт, че много по-съществено и важно е „да бъде посочена и разкритикувана една тревожна тенденция в литературата, отколкото да бъде осъдена една слаба творба“ (с. 6). И добавя: „В този смисъл „отрицателната“ рецензия неизбежно прераства в проблемна статия, в която се критикуват погрешни насоки и тенденции. Но истинската проблемна статия (...) е винаги и конкретна, тя не осъжда погрешните насоки „изобщо“ (с. 6). Знаем, че „истина изобщо“ не съществува, истината винаги е конкретна. Затова в спор с времето може да влезе само конкретната критическа оценка, ярко и талантливо изразяваща литературната и човешката позиция на автора критик. Сякаш неусетно се налага впечатлението, че убедителни, категорични изяви в развитието към дух на критицизъм имат — дори и да е малко парадоксално това! — не толкова онези литературни специалисти, които познаваме само като оперативни пера, обвързани по-тясно

с делника на работните литературни площадки в съюзните издания, а тези, за които като че ли оперативността е по-малко присъща, представителите на нашата „академична“ и „университетска“ критика, които създават не само изследвания с по-фундаментален характер, клонящи към литературноисторическия поглед и теоретичното обобщение, а се обръщат и към най-новото и най-спорното в живия литературен процес, към явления и тенденции, които все още се зараждат и понякога бързо отшумяват...

Симеон Хаджикосев е включил в книгата си статии от 1968 г., както и критики, носещи далеч по-нова дата — 1983 г. Така времевият отразък от петнадесетина години представя многоостранността на нашия все по-обогатяващ се литературен живот, а също и плодотворната разнопосочност и калейдоскопичност в литературните интереси на автора на книгата, показвайки го в значителна степен и като полемист, като подготвен, сдържан темпераментен, толерантен и ерудиран участник в разноречивите колективни търсения на литературните истини. Почти всички критически творби, присъствуващи в новия сборник на Хаджикосев, познаваме от периодиката, статията „Кръстьо Кулумджиев и „артистичната“ критика“ беше намерила място още в първата му книга „Поезия. Проза. Критика“ (1971). Но независимо от всичко това „Критически прицели“ представя своя автор по нов начин, показва го от друг ъгъл, изтъквайки вече проявените му качества на деен участник в литературното всекидневие, който притежава добра, широка и разностранна литературно-естетическа и обща философска подготовка, помагаша му върно, своевременно и отчетливо да реагира на актуални литературни явления, да обсъжда с вещина процесите, които протичат днес. И в „Критически прицели“ продължава тежкостенето на автора към историзма, едно от най-ярките и хубави качества на Хаджикосев като литературатор. Въпреки че говори за явления, които са тясно свързани със съвременността, винаги се чувствава трезвата и малко хладна реалистична резервираност на конкретно-историческото мислене, в силуета на литературния критик прозира сянката на литературния историк. Чужд на безплодните, понякога малко схоластични теоретизации, Хаджикосев търси в литературата проектите на времето.

Три са късовеите критическа проза в сборника, които са ориентирани към явления с нашешки произход, но все пак отразяващи се в литературното ни мислене, занимаващи ни с проблематиката си: „Фишер против Фишер“,

„Бестселър и идеология“ и „За „Поетиката на прозата“ от Цветан Тодоров“. Спокойна аналитичност проличава във „Фишер против Фишер“, където се разглежда статия от небезизвестния теоретик, печатана в чехословашки литературен вестник през трудната 1968 г. В разсъжденията си българският автор умело изтъква идейната противоречивост и ревизионистичната същност на „новите“, претърпели съмнителна еволюция възгледи на Фишер за критиката и критичността, с които той изпада в незадизайнирана позиция на противник на самия себе си, в малко злостен опонент на онзи Фишер, когото нашият читател познава от ценната му книга „За необходимостта от изкуството“, излязла и у нас на български език през 1963 г. В „Бестселър и идеология“ е разглеждана една тенденция в девалвацията на художествените ценности в условията на съвременното капиталистическо общество, предизвикана от кризата в буржоазната култура, довела до изместване на понятието „шедьовър“ от „бестселър“, един чисто търговски термин, заел ръководно място в степенуването на художествените стойности на Запад чрез грубо подмяне на естетически критерий от бруталната реклама на комерсиализма. Вниманието на българския критик е привлечено от „загадката“ на големия (най-вече касов!) успех на „Любовна история“ — прословутата кратка новела, която „възкресява една от „вечните“ теми в изкуството, като се стреми при това към простота и непреднамереност на разказа в духа на някои класически образци на жанра“ (с. 43), както пише Хаджикосев, отбелязвайки по-нататък, че „сентименталният мотив прераства в социален сентиментализъм“ (с. 43), който е и скритата класова цел на този популярен продукт на съвременната западна масова култура, безцеремонно, но доста умело преследваща своите идеологически задачи, насочени към „замъгляване на реалните противоречия в едно отворено кризисно общество“ (с. 45), а също и към перфидно „ерозирание“ съзнанието на социалистическия човек (с. 46—47), едно попълзновение, което вече само по себе си най-малкото не може да ни бъде безразлично независимо от майсторски внушената привидност на тематична и идейна аполитичност. В „За „Поетиката на прозата“ от Цветан Тодоров“ се посочват структуралистичните изходни позиции на световноизвестния литературовед. Изтъква се, че за Тодоров „съдържателността на литературния текст не е онтологичен, а семантичен проблем, т. е. свързан е със знаковата природа на езика, а според структуралистите — и на литературната творба. „Повествованието — заявява литературоведът (Цв. Тодоров — б. м., А. Б.), пише С. Хаджикосев — е винаги значещо: то означава друго повествование.“ Специално искам да наблегна върху този факт, породил немалко недоразумения върху структурализма. В твърде опростените представи на мнозина структурализмът в литературознанието игнорира съдържателната страна на художествения текст, тъй като се интересува само от неговите структури. Но както показват и анализите на Тодоров, това е практически невъзможно. Всъщност съдържанието не се игнорира, а само се транс-

понира в друга област (разр. моя — А. Б.) — в автономната структура на конкретната художествена творба“ (с. 123—124). Нашият критик със завидна простота изяснява някои съществени черти в подхода на споменатия литературовед, посочвайки схващането му за „автономността на повествователната проза от живота и от древността до наши дни“ (с. 125), както и неговото убеждение, че „актът на разказването е равнозначен на живот, а отказът от разказване — на смърт“ (с. 125). Хаджикосев отхвърля „абсолютизирането на автономността на художествената творба, тъй като то води до херметизизиране не само на текста, но и на литературния анализ“ (с. 125). Принципно несъгласие е изразено и с главната цел на литературоведа структуралист, който се стреми да изясни „иманентните закони на творбата или на литературния жанр, защото и самият литературен процес според него не е мотивиран от обществено-историческия процес, а от еволюцията на вътрешнолитературни закономерности, които не се припокриват с тенденциите на социалното развитие“ (с. 126). От позициите на марксистическата естетика е отхвърлено абстрахирането от „познавателната и възпитателната функция на литературата, т. е. от нейнитегносеологически и социални аспекти“ (с. 127). След като се спира по-конкретно на отделни студии в книгата на Тодоров, излязла и у нас през 1985 г. (всъщност разглежданата статия на Хаджикосев — в леко видоизменен вариант — придружава тази книга в качеството си на предисловие), критикът изобличава „срамежливия“ агностицизъм на структурализма“ (с. 129), „имплицитното съмнение в познавателността на реалния свят чрез литературата“ (с. 129). Посочена е и може би най-главната „конфликтна точка между структурализма и марксистическата естетика: за разлика от структуралистичното литературознание марксистическото е убедено в „отражателната“ способност на литературата и в нейните възможности да дава правдива „информация“ за социалните процеси, които се извършват в обществото“ (с. 129—130).

Критичността, най-характерният белег в тази книга на Хаджикосев, навсякъде присъства в една вежлива, овладяна и професионално изискана форма, чувствава се търпимостта, спокойното отношение на автора, липсата у него на каквото и да било съзнание за собствена непогрешимост. Това способства за приемливостта и на онези редове, с които може и да не сме напълно съгласни; те издават добронамерената загриженост на критика, принципните съображения, които го водят в негативните му оценки, преследващи градивна цел, категоричното му издигане над личностните взаимоотношения. Всичко това, наред с компетентността, с доброто познаване на конкретната художествена и естетическа материя, непринудено печели уважението на читателя, оправдава и осмисля и в неговите очи отделните становища на автора, които винаги са изразени толерантно и етично. Своеобразно място в книгата заемаат статиите „За литературата — с любов“ и „Критиката — наша болка и грижа“. Те повдигат важни въпроси, свързани с днешния и утрешния ден на нашата литература, с изграждането на

литературната атмосфера, с проблемите на критиката и критиците, понякога много заслужили, спечелили име на патриарси в съвременната българска критика и литературознание, но за съжаление ставащи понякога обект на наивни, лекомислени, некомпетентни, неетични упреци от страна на някои „специалисти по всичко“, говорещи със смешна непочтителност за „даскалски“ подход у наши литературни, които са жива история на литературата ни, ала, както пише Хаджикосев, сега са само „академици, но пенсионери, не заемат вече възлови постове в културния живот“ (с. 96). Доблестно и с известна неприкрити горчивина прозвучава въпросът на С. Хаджикосев към един автор, дали „би приложил същия аршин към далеч по-незначителни критици, които обаче са солидно окопани зад внушаващият респект постове и звания?“ (с. 96). В „Критиката — наша болка и грижа“ предмет на обсъждане са някои особености в нравствено-психологическия облик на нашия днешен литературен живот, както и на социалнопсихологическия портрет на съвременния писател, на полезното, имало дълбоко народопсихологически корени у него, и онова, което действително представлява неиллюзорна предпоставка за опасно „манипулиране на литературната критика“ (с. 135), за рисковано разклащане на позициите ѝ като пръв и верен помощник на партията в ръководството на литературния живот, в направляване на процесите, които протичат в него.

Интерес представлява „Поглед към първите критически книги '82“, където са анализирани дебютните изяви на петима критици, реално принадлежащи възрастово към младото поколение и в същото време активно участващи с многобройни изяви в литературния печат. С. Хаджикосев се спира на предпочитанията към отделни критически жанрове, показани от критиците, посочва белесите на критериите в подбора на разглежданите от тях явления, изтъква принципите в общата организация и композиция за дебютните критически книги, ориентираността към съответния подход, към кръгове от жанрово-тематично естество, към проблеми и периоди на развитие, отбелязва обосноваността или несъстоятелността в придържането към определени критикооценъчни модели. Субективният елемент в съжденията е уравниловеност от направената уговорка от страна на автора, че неговата „преценка на критическите дебюти си остава частно мнение, което може да бъде оспорвано именно като лично“ (с. 122). Но като че ли не това е най-важното в случая. Оценката от един наистина професионален литературен критик относно дебютни критически книги не може да не бъде интересна, каквато и да е тя. Сигурно полезна би била обаче една, макар и бегла, обща съпоставка на направените през 1982 г. критически дебюти с най-доброто, което е видяло бял свят, като първа критическа книга, да речем, през последното десетилетие. Подобно сравнение навярно би подтикнало към още по-трезва, по-богата и по-сложна, по-адекватна преценка едновременно и в двете посоки — и спрямо разглежданите в статията книги, и спрямо излезлите преди съответния брой години творби на дебютиралите в литературната критика.

Рецензен характер, свързан с една по-пряка оценъчност, с насочване към отделни явления имат статистите (тук това жанрово определение се употребява в най-широк смисъл). „В омагьосания кръг на примитива“, „По следите на една литературна анкета“, „По повод на „Очерси...“ — те и за самите тях“, „За една критическа книга“ и др. Работи като „Проблемът за героя — проблем за критиката“, „Кръстос Куюмджиев и „артистичната“ критика“, „Мисли по повод на едно издание“ показват още веднъж, че Хаджикосев има свои позиции на критик относно редица проблеми в нашия литературен живот и остава верен на главното и определящото в някои отдавнашни свои становища, изработва подхода си чрез пряко и активно участие в литературните полемики, като отстоява собствените мнения, прецизирайки ги в хода на тези петнадесет години, които ни дават от познания на неговата физиономична наистина професионално „направена“ първа книга, изтъкнала го като солидно подготвен и талантлив литератор. Новите „прицели“ на критика подпалват представата за творческия му лик на предан на литературата ценител с безспорни качества на полемист.

Антон Бояджиев

ПРИМЕРЪТ НА БЪЛГАРИЯ
(„СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕАЛИЗМ
В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ“ от Е. Ф. ТРУЩЕНКО.
М., 1985. 384 с.)

Проблемите на социалистическия реализъм заемат, вълнуват творците и учениците от целия свят. Стотици са монографиите, които излизат в различни страни, посветени на този художествен метод. Вече става непосилно за отделния учен да обхване тази огромна литература. Само учей като Е. Ф. Трущенко, който е посетил изцяло творческите си сили за изучаването на социалистическия реализъм и който чрез всекидневната си работа във фундаменталната библиотека на Академията на науките на СССР е свързан непосредствено с тези проблеми, може да си постави за задача и да създаде труд като излезлия през миналата година в Москва „Социалистическия реализъм в съвременния свят“.

Още в началото на книгата ученият сочи двойствения подход към проблематиката на този метод — резултат от класовото, идеологическото разслоение на съвременния свят. Методът на социалистическия реализъм, както и научната теория на марксизма-ленинизма, са тясно свързани с борбата на работническата класа, на трудния народ за тържеството на социалистическия идеал, за утвърждаването на мирен, съзидателен, красив и щастлив живот на земята. Това определя отрицателното отношение, борбата на реакционните сили в света срещу този метод. Новият момент в това отношение е замаяната или по-скоро съчетаването на голото пропагандистко отрицание с прийома на идеологическата диверсия, с включването в борбата на истински специалисти, които, разкривайки истината, що се отнася до миналото,